

ר' אביגדור בן חיים ומלחמתו בחסידות בפינסק ובליטא

מ' נדב
Author(s):

Reviewed work(s):

Source: *Zion / ציון*, Vol. א (תשל"א), pp. 200-219

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70054104>

Accessed: 22/11/2011 06:14

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion /*.

<http://www.jstor.org>

ר' אביגדור בן חיים ומלחמתו בחסידות בפינסק ובלייטא *

מאת מרדכי נדב

לזכרו של מורי ורבי
פרופ' ישראל היילפרין ז"ל

במונוגרפיה שלו על תולדות החסידות סוקר דובנוב את הסיכסוך הקשה והממושך שבין הרב המתנגדי הלוחם ר' אביגדור בן חיים לבין קהילת פינסק בה שימש ברבנות, בשנות התשעים של המאה הי"ח (עד 1801), וכורך אותו בהגברת להצו של המחנה המתנגדי על החסידים בשנות השמונים ובהתחדשותו של הסכסוך בין המתנגדים לחסידים בשנות התשעים¹. לדעתו של דובנוב גרמה התגברות כוחם של חסידי קארלין ושל חסידי חב"ד בלייטא וברייסין להתפרצות חדשה של המאבק המר בין המתנגדים לחסידים בשנים האחרונות של המאה הי"ח. במלחמה המחודשת התחילו, לדבריו, שני הצדדים משתמשים בשיטות ובתכסיסים שלא נזקקו להם קודם לכן, כגון פניה לערכאות של גויים, מתן שוחד ודילטוריה לרשות. לא נעלם מעיני דובנוב, שהדברים התרחשו לאחר החלוקה השנייה (1793) והשלישית (1795) של פולין תחת השלטון הרוסי החדש².

אגב הסתמכותו על מקרה הסיכסוך שבין ר' אביגדור לבין קהילת פינסק קובע דובנוב שבידי החסידים עלה לפעמים להעמיד אנשים משלהם בהנהגת הקהל ולהתגבר על רודפיהם ממחנה המתנגדים. לדבריו: "בגלילו של אביגדור נמצאו מרכזי החסידים הליטאים קארלין וסטאלין ושם התאמצו מנהיגי הכת למשוך אליהם את ראשי הקהל ולהעביר את הרב המורד מכהונתו, הלשינו בפני שר הפלך בפינסק שהרב הוא רודף בצע ולוחץ את בני הקהילות שתחת הנהגתו ופסקו לשלם לו את שכרו"³.

דובנוב לא ניסה לבדוק אם היה בפועל קשר סיבתי בין חילופי השלטון לבין האופי של המאבק המחודש. בנתינת השוחד ובמעשי הדילטוריה ראה לא יותר מאשר חרפה של המלחמה בין שני המחנות. במאמר זה ייעשה ניסיון לבדוק מחדש את השתלשלות העניינים ואת ההערכה ההיסטורית של דובנוב (שהיא גם ההערכה המקובלת על החוקרים עד היום)

* המאמר מבוסס על דיון רחב בנושא, במונוגרפיה על "תולדות קהילת פינסק 1506–1880" העתידה לצאת לאור בספר – פינסק, ספר עדות וזכרון, כרך א.

1 ש' דובנוב, תולדות החסידות, תל-אביב תש"ך, 220–221, 242 ואילך. הרצאת הדברית של דובנוב והשקפתו מבוססים על צרור התעודות הגדול והחשוב מאוד (הכתובות רובן ברוסית) שנמצאו בארכיון הסינאט בפטרבורג ונחקר לראשונה על-ידי הסן Еврей в России, Восход Еврейская старина, 1902, кн. 1-2; Петербург 1906, כרך 3 (1910). רוב התעודות ניתרגמו עברית לראשונה על-ידי מ' טייטלבוים, הרב מלאדי ומפלגת חב"ד, חלק א–ב, ווארשא תר"ע–תרע"ג. לאחרונה נתפרסמו התעודות כולן בתרגום חדש ומהימן על-ידי מ' וילנסקי בספרו "חסידים ומתנגדים", ח"א, ירושלים תש"ל. קטע מהתעודה המרכזית שבצרור – כתב המלשינות של ר' אביגדור נגד קהילת פינסק ונגד החסידות, הנוגע לרבנותו של ר' אביגדור בפינסק, נדפס גם על-ידי זאב רבינוביץ, החסידות הליטאית, ירושלים תשכ"א, 41–42. מאמר זה יפנה את הקורא בדרך כלל לנוסח העברי החדש של וילנסקי, ורק בשעת הצורך לתעודות שביבריסקאית סטארינה או בתרגומים האחרים.

2 דובנוב, שם. ² שם, 242.

בדבר מקומו ותפקידו של ר' אביגדור בן חיים בפולמוס שבין המתנגדים לחסידים בשנות ה-80–90 בקהילות התאומות פינסק-קארלין, וכן בליטא וברייסין, על רקע ההתרחשויות המדיניות של שנות ה-90 (החלוקות השניה והשלישית של פולין) והשינויים במעמד המשפטי והמדיני של יהודי ליטא תחת השלטון החדש של רוסיה. העמדתם של המאורעות בפנים המחנה היהודי על רקע המציאות המדינית החדשה והשונה בשלטון הרוסי החדש בשטחים המאוכלסים בצפיפות על-ידי יהודים, עשויה להאיר באור חדש את המאבק בין החסידים למתנגדים בתקופת הפולמוס השלישי ולהסביר את התודקות לשיטות המאבק החדשות שנזכרו למעלה, ושעליהן ידובר בהרחבה להלן.⁴ אגב כך תועמד לביקורת השקפתו של דובנוב על ההשתלשלות שהביאה להתערבות השלטון הרוסי במאבק הפנימי בתוך המחנה ואת המניעים שדחפו את הצדדים למעשי דילטוריה ולתניית שוחד, במידה שהם נוגעים למאבקם של יהודי פינסק ברבה של הקהילה ר' אביגדור בן חיים ולחלקו של ר' אביגדור במאבק הכללי של מתנגדי ליטא בחסידים.

ר' אביגדור בן חיים רבה של פינסק

ר' אביגדור בן חיים נבחר לרב-אב"ד של פינסק והגליל במחצית השניה של 1785, זמן קצר מאוד לאחר שרבה הקודם של הקהילה ר' לוי יצחק בן מאיר ממברדיצ'ב נאלץ לנטוש את כס הרבנות של פינסק, בתמוז תקמ"ה, בעקבות לחץ כבד וממושך מצד הגר"א ומנהיגי קהל וילנה על ראשי קהל פינסק, לחץ שנמשך בפועל ארבע שנים תמימות.⁵ בחירתו של רב מתנגדי במקומו של רב שהיה מוכר וידוע כמנהיג חסידי מובהק, בקהילה ייבה היה לחסידים כוח והשפעה מרובים, היתה מאורע מכריע בתולדותיה של קהילת פינסק. ניתן להסבירו על רקע שינוי ביחסי הכוחות בין שלושת המחנות שבקהילה: החסידיים, הלא-חסידים והמתנגדים המתונים, וכניעתם של האחרונים ללחץ הגר"א⁶ והצטרפותם לכאורה למחנה המתנגדים הלווחמים. אבל להבינו כראוי, ניתן על סמך השתדלות המאורעות לאחר בחירתו של ר' אביגדור, תחילה בפינסק עצמה ואחר-כך גם בליטא וברייסין במציאות המדינית החדשה.

אין אנו יודעים מאומה על הלכי הרוח בקהילת פינסק סמוך לסילוקו של ר' לוי יצחק. אין להניח שהדבר התרחש ללא התנגדות מצד החסידים, אוהדיו של ר' לוי יצחק. ברור מכל-מקום שנכפתה על החסידים נסיגה והם השלימו עמה למראית-עין. מהתפתחות העניינים לאחר-מכן ניתן ללמוד שלא עלה על דעתם כלל להתחסל, והם חיכו לשעת כושר חדשה שבה יוכלו לשוב וליצור תנאים להתפתחות בלתי מופרעת של תנועתם. ברור גם שהם לא היו מוכנים להשלים עם מצב שבו יהיו כושפלים ושובו אסור יהיה להם

4 רק ענין אחד בלבד מתוך פרשת מלחמת המתנגדים בחסידים בסוף שנות התשעים נבדק על-ידו על רקע ההתרחשויות במדיניות השלטון הרוסי: הקשר בין שליחותו של דרו'אוויין לרייסין בשנים 1798–1799 (לחקור בסיבת הסכסוך בין יהודי שקלוב לאציל זורין ובגורמי הדילול והרעב של האיכרים) למדיניות הרשמית של שלטונות רוסיה כלפי היהודים, והשל- כתה המיידית על היחס לחסידי חב"ד ומאסרו הראשון של ר' שניאור זלמן בן ברוך מלאדי, רבם ומנהיגם של חסידי חב"ד. בכך האיר דובנוב את הפרשה מצד בלתי ידוע והסביר את הסיבות שהניעו את השלטונות לקביעת העמדה כלפי הפולמוס בין המתנגדים לבין החסידים. עיין שם 268–269; השווה גם וילנסקי, שם, ח"א, 232.

5 עיין מ' נדב, קהילות פינסק-קארלין בין חסידות להתנגדות, ציון, לד (תשכ"ט), 106–107.

6 עיין במאמרי הנזכר בהע' 5.

לפעול ולנהוג לפי דרכם. תוך זמן קצר הצליחו להוכיח שכוחם היה רב דיו לא רק כדי להתאושש, אלא גם כדי לשוב ולקחת לידם את רסן השלטון בקהל. השלמתם של החסידים עם סילוקו של ר' לוי יצחק וכן השלמתם, אף למראית עין, עם בחירת רב אב"ד מתנגד לחסידים טעונה הסבר. דומה שאת ההסבר ניתן למצוא במצבה הכללי של קהילת פינסק באמצע שנות השמונים, כאשר מנהיגי הקהילה ונכבדיה צריכים היו לבחור ברב חדש לכס הרבנות הפנוי. נראה שמנהיגי הקהילה לא ייחסו אז לבעיית החלפת הרב החסידי ברב המתנגדי אותה חשיבות שהיתה לה למעשה על המשך התפתחות העניינים בקהילה. בעיות ודאגות חמורות הטרידו אותה שעה את הנהגת הקהל, בעיקר בגלל הלחץ הקשה של השלטון בעניין פרעון החובות הכבדים והתערבותו של הסטארוסטה ועוזריו בניהול ענייני התקציב של הקהל⁷. במצב זה צריכה היתה להתקבל ההחלטה על המועמד לתפקיד הרב אב"ד של פינסק ושל שלושים קהילות וישובים בסביבותיה⁸. ההכרעה היתה בלי ספק בידי אותם אנשים אשר גרמו לסילוקו של ר' לוי יצחק ואלה בודאי התכוונו לכך שהרב החדש יהיה מקובל על קהל וילנה ועל הגר"א, משמע שיימנה על המתנגדים לחסידות ושיהיה מסוגל להחליש את כוחם והשפעתם של החסידים בפינסק; שהרי אם לא כן, מה טעם היה בסילוקו של ר' לוי יצחק? ואומנם נמצא רב שיחשו לחסידים היה בודאי לרוחם של ראשי המתנגדים בוילנה. אך בניגוד למסורת עתיקת הימים של פינסק – להושיב על כסא הרבנות המכובד מאוד, רב ששמו הולך לפניו כגדול בתורה, דומה שבפעם זו לא ייחסו מנהיגי הקהל ונכבדי העיר חשיבות מיוחדת לגדולתו האישית של המועמד החדש לרבנות. נראה שבגלל הקשיים הכספיים שבהם היה נתון הקהל אז, נדחפה הנהגתו למעשה, שהיה אומנם מקובל ורווח בליטא ובפולין של המאה הי"ח⁹. אבל לגבי פינסק היה בו כנראה משום חידוש. הקהל החליט לקבל מן המועמד למשרת הרב תשלום כספי בעד בחירתו.

7 התלבטותן של קהילות ליטא במאה הי"ח (בכלל זה של קהילת פינסק) בקשיי החובות נידונה ע"י ס' ברשאדסקי בספרו Литовские евреи (להלן: "ל"), פטרבורג 1883. בעיית החובות של פינסק נסקרת במונוגראפיה של ז' הוניק ב'טיוונט יאר פינסק', ניו-יארק 1941, 50–53; וכן נבדקה ביסודיות על-ידי במונוגראפיה על פינסק הנזכרת לעיל. בשנת 1784, שנה לפני בחירתו של ר' אביגדור, פיקחו שני סטארוסטים וארבעה פודסטארוסטים על פרעון חובות הקהל. אלה התערבו בניהול תקציב הקהל, שילשלו לכיסם חלק מכספי הקהל שנועדו לפרעון חובות והיו נטל כבד על תקציב הקהל ועל יכולתו לשלם חובות (ברשאדסקי, שם 45). אין להניח שחל שינוי במצבו הכספי של הקהל בשנת 1785. על בעיית החובות של קהל וילנה עיין י' קלוינר, הקהילה העברית בוילנה, וילנה תרצ"ה, 168 ואילך; הנ"ל, וילנא בתקופת הגאון, ירושלים תש"ב, במקומות שונים.

8 עיין בכתב המלשינות המפורט הראשון של ר' אביגדור לקיסר פאול הראשון, בקטע על רבנותו בפינסק. את התרגום הרוסי של פטר ברנרד שהוא עתה המקור שלנו (המקור העברי כפי שיצא מידי ר' אביגדור אבד כנראה) ראה בייברסקאיה סטארניא, שם, 104–107. תרגום עברי חדש, שבו בעיקר נשתמש להלן, ר' אצל וילנסקי, שם, ח"א, 252–255. מדברי ר' אביגדור בפתיחת הקטע ניתן ללמוד, שעל אף מרד הקהילות והישובים של שנות הששים בקהילתן הראשית פינסק (עיין טיוונט יאר פינסק, הנ"ל, 55) הוסיפו קהילות רבות לשמור על זיקה של כפיפות לקהילה הראשית שלהן. וילנסקי נזקק לשאלת מספר הקהילות שהיו כפופות לרב הגליל כדי להוכיח שטיטלבוים טעה בתקנו את המספר שלושים לשלוש על סמך מקבילה במקום אחר (וילנסקי, שם, 252, הע' 5; 263, הע' 4). על הכנסותיו של אב"ד קהילה ראשית בליטא מן הקהילות והישובים בסביבותיה עיין פנקס מדינת ליטא, סי' נ, נב, ק, ריו, רכה-רכט.

9 על קניית משרת הרבנות של וילנה על-ידי ר' יהודה ספרא ודיינא (יסו"ד) בשביל חתנו ר'

והנה נודמן להם למנהיגי קהל פינסק מועמד שהיה מתנגד חריף לחסידות וגם היה נכון לשלם סכום נכבד בעד המשרה, הוא ר' אביגדור בן חיים. מנהיגי פינסק נתפתו לקבל את ר' אביגדור לתפקיד רב, אף שלא נתפרסם כגדול בתורה ובהוראה¹⁰. כל מה שיכול היה להעיד על עצמו הוא זה, ששימש רב בקהילת לעסלא (אינברוצלאב) וששהה לאחר מכן שנים אחדות בוורשה מקום שם היה "יוצא ונכנס בחצרות שרים גדולים", משמע עסק, קרוב לוודאי, בשתדלנות. נראה שבתקופת שהותו בוורשה חדל לשמש ברבנות¹¹. כסא הרבנות המכובד של פינסק והגליל קסם לו בלי ספק. הוא הציג את מועמדותו, ולאחר משא-ומתן על תנאי קבלת המשרה נמסרה לו הרבנות בפינסק ובגליל.

לפי עדותו של ר' אביגדור, שילם תמורת משרת הרבנות בפינסק 3000 צ'רבוניצים (זהובים אדומים) שהם כ-54,000 זהוב פויליש, מזה כפי הנראה נתן לסטארוסטה 2600 זהובים אדומים (כ-46,800 ז"פ) ו-400 זהובים אדומים (כ-7,200 ז"פ) הלוואה לקהל¹². דומה שהתשלום לסטארוסטה היה אף הוא בבחינת תשלום לקהל, שהרי באותו זמן היתה לסטארוסטה סמכות פיקוח על תקציב הקהל וכל ההכנסות וההוצאות של הקהל היו חייבות להיעשות בידעיתו. הסטארוסטה השתמש בכספים לצרכי פרעון חובות כראות עיניו ואף לעצמו

שמואל בן אביגדור עיין בהע' 12 להלן; על התופעה בכללה עיין ש' אסף, לקורות הרבנות באשכנז פולניה וליטה, באהלי יעקב, ירושלים תש"ג, 35 ואילך; ב"צ דינור, במפנה הדורות, ירושלים תשט"ו, 104—108.

10 עיין הע' 17 להלן.

11 כך יש להבין את משמעות הדברים "ואח"כ נעשיתי רב בעיר לעסלי במדינות פולין ואח"כ הייתי בווארשא... יוצא ונכנס בחצרות שרים גדולים... כמה וכמה שנים" (השווה דובנוב, שם, 276). על הזהוי לעסלי-אינברוצלאב עיין י' היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות (להלן פוא"א), 620. הדבר נעלם מעיניו של וילנסקי ויש לתקן את זיהויו (וילנסקי, ח"א, 289, הע' 7).
12 בכתב מלשינותו הראשון שהוגש באביב 1800 הוא טוען שמאז שסולק ממשרתו לא חדל לתבוע את 3000 הזהובים האדומים (במקור: червонных. תרגומו של וילנסקי 'רובל זהב' אינו מתקבל על הדעת שכן מדובר בכתב המלשינות בכסף ששולם בימי השלטון הפולני. עיין יבר. סטארינא, הנ"ל, שם, 106; וילנסקי, שם, 254) שהוא כנראה הסכום הכללי שהשקיע ברכישת משרת הרבנות בפינסק. לפי שער של 18 זהובים פויליש רגילים לזהוב אדום אחד במאה הי"ח (עיין י' היילפרין, פוא"א, 540) יוצא ששילם כ-54000 זהובים פויליש בעד משרת הרבנות. בכתב המלשינות האחרון שלו שהוגש אחרי 12.4.1801 נאמר: ואח"כ שכרתי לי הרבנות פינסק בליטא משר העיר על עשר שנים וגם (נתתי) הלוואה להקהל סך ארבע מאות זהובים אדומים בלי רווח משך זמן הנ"ל (דובנוב, שם 476). כדאי לציין שבשנת 1750 השקיע ר' יהודה ספרא ודינא (היסוד) בוילנה ברכישת משרת הרב אב"ד ור"מ דקלויז לחתנו הצעיר ר' שמואל בן אביגדור מרוז'אני למעלה מ-37,000 זהוב פויליש (תשלום — 24,000 ז"פ, הלוואה בסך 6,000 ז"פ ועוד הלוואה בסך 6,000 ז"פ, נדבה בסך 1,000 ז"פ לח"ק גמילות חסדים של חיים והוצאות אחרות). על כתב הרבנות שניתן לר' שמואל בן אביגדור חתמו 110 חברי אסיפת רח"ש. ההסכם אושר על-ידי בית-הדין של הקהילה ושאר הקהילות הראשיות (בריסק, הורודנה, פינסק וסלוצק). הוויכוח רדוניביל נתן כתב הסכמה שלו (konsens) לבחירה. לפי תנאי כתב הרבנות רשאי היה ר' שמואל בן אביגדור לעסוק מיד בהלוואות ובמ"מ אחר, חוץ ממכירת משקאות שהותרה לו כעבור 14 שנה, ואומנם עסק ר' שמואל בוילנה בפעילות מסחרית נרחבת (עיין עליו: י' קלויזנר, וילנא בתקופת הגאון, הנ"ל, 50—53). נראים הדברים שהסכם שערך קהל וילנה עם היסוד ור' שמואל בן אביגדור עמד לגד עיני הקהל בפינסק כאשר ערך את הסכם הרבנות עם ר' אביגדור, שלושים וחמש שנה מאוחר יותר. נוסף לכך דרש ר' אביגדור פיצוי על הנזק שנגרם לו בגלל הפסד הכנסות עשרת אלפים זהוב אדומים. עיין לעניין זה וילנסקי, שם 254 הע' 66.

נטל סכומים לא מבוטלים¹³. קהל פינסק מסר לר' אביגדור בתמורה את משרת הרב אב"ד של פינסק והגליל לתקופה של 10 שנים¹⁴, וכפי הנראה כלל כתב הרבנות, שלא הגיע לידינו, מספר סעיפים מיוחדים בעניין ההכנסות הצפויות לר' אביגדור ממשרתו. דומה שנאמרו בו, בין השאר, דברים על אודות ההכנסות הצפויות לו משלושים הקהילות והיישובים בסביבות הכפופים לפינסק, וכן אולי נמסרו לו בחכירה הכנסות מסויימות, אולי זכות מוגופוליסטית למכירת מצרכים מסויימים¹⁵.

ר' אביגדור עלה על כסא הרבנות של פינסק זמן קצר מאוד לאחר שר' לוי יצחק עזב את פינסק בחודש תמוז תקמ"ה, והחל לכהן כרב קרוב לודאי בין סוף תמוז לאלול תקמ"ה¹⁶. על פעלו כרב למדים אנו מעדויותיו על עצמו ביחס לשנים 1800—1801, שבהן מדובר על פעילותו לעקירת החסידות מפינסק ומסביבותיה. הוא מספר שלא רצה "להיכנס בשום מגע ומשא עם הכת שקמה שם" והשתדל בכל כוחו "להחזירם למוטב מדרכם הגלוזה", אף נאלץ להודות "שפעולה זו לא השפיעה עליהם כל-עיקר". למעשה קרה ההפך ממה שהתכוון אליו ר' אביגדור. כוחם של החסידים, שנשאר גדול גם בעת עלייתו על כס הרבנות, על אף צמצום השפעתם, שב והתעצם בתקופת רבנותו. הם הוסיפו להפיץ בגלוי את תורתם ואת ספריהם, ואילו את פיו של ר' אביגדור המרו והביאו אותו למצב שבו לא היתה לו כלל יכולת לכפות את מרותו, "משום שהרוב בכל הערים שנמצאו בפיקוחי כבר היה שייך לאותה הכת". משמע שבפינסק ובסביבותיה חזרו החסידים ונטלו את היוזמה בידיהם, התארגנו מחדש והגבירו את כוחם, עד שר' אביגדור בעצמו נאלץ להודות שהם היו הרוב. לדבריו עלתה אז על דעתו המחשבה לשרוף בפומבי את ספרי החסידים אבל לא העז לעשות את הדבר משום שרוב הציבור לא נשמע לו¹⁷.

13 עיין הע' 7 לעיל.

14 כך לפי עדותו של ר' אביגדור עצמו: "שכרתי לי הרבנות דפינסק בליטא בכסף מלא... על עשר שנים" (דובנוב, 276).

15 בבקשתו של ר' שניאור זלמן לסינאט ממאי 1801, לאחר ששוחרר ממאסרו בגלג מלשינותו של ר' אביגדור נאמר שתושבי פינסק לא נתרצו, אחרי שעבר הזמן המוגבל, להרשות לו להוסיף ולחכור את ההכנסות מן הרבנות ולא הרשו לו לעסוק במסחר כיון שהכריח אותם [את תושבי פינסק] לשלם יותר מדי [תמורת מצרכים] ונטל לשימושו הפרטי את [ההכנסות ממכירת] המשקאות המשכרים, דבר שנתברר בחיפוש שנערך שם. בתרגומו של טייטלבוים (ח"א, 118—119) וכן בתרגומו של וילנסקי (שם, 292) נאמר שתושבי פינסק ידעו שהוא רגיל לשתות משקאות משכרים, והדבר מעורר תמיהה. נראה לי שעל-ידי תיקון המילה הרוסית частное (תכוף) ל- частое (פרטי) מקבל הענין של המשקאות משמעות שונה ומתקבלת על הדעת. לענין זכות מכירת משקאות ע"י ר' שמואל בן אביגדור בוילנה עיין הע' 12 לעיל.

16 בהמשך הדיון להלן נאמר שר' אביגדור סולק ממשרתו על-ידי הנהגת הקהל החדשה של פינסק בשנת תקנ"ג. אם נזכור שר' אביגדור קיבל את משרת הרבנות לעשר שנים, ובכתב מלשינותו הראשון הוא מתלונן שהדיחו אותו ממשרתו שנתיים לפני המועד שנקבע לו, הרי החישוב הוא פשוט. השלמת כהונתו היתה צריכה לחול בתקנ"ה, מכאן שנתקבל לרב בתקמ"ה, עשר שנים קודם לכן. השווה גם הערה 27 להלן.

17 הקטע על רבנותו בפינסק הוא מקור בעל חשיבות גדולה ביותר להבנת תולדותיו של הסכסוך בינו לבין קהילת פינסק ומהותו. עיין וילנסקי, שם, 252—255. רבינוביץ הביא בספרו (הג"ל, 41—42) רק את הקטע על פינסק בתרגום משלו. בחלק האחרון של הקטע הושמטו בתרגומו של רבינוביץ משפטים אחדים.

ידוע לנו מעט מאוד על פעילותו והישגיו של ר' אביגדור בתקופה שבה שימש בפועל רבה של פינסק¹⁸. לא קשה לשער ששנות כהונתו של ר' אביגדור כרבה של פינסק הן שנים של מתיחות פנימית גדולה בציבור יהודי פינסק. לחסידים היתה כמובן סיבה ברורה להתנגד לר' אביגדור שלא הסתיר את איבתו אליהם. אך דומה שגם רבים מן הלא חסידים שבפינסק נפשם סלדה מן הרב החדש, שנהג את רבנותו ברמה לא בזכות גדולתו בתורה וסמכותו האישית, אלא בגלל עושרו ותקיפותו. יש להניח, שקהילת פינסק היתה מפולגת ומסוכסכת בתוכה בסוף שנות קיומה של מלכות פולין, וקשה היה למתנגדי החסידות לבצע את תכניתם. מכירת משרת הרבנות לאדם הלא-נכון, הצמיחה תוצאות הפוכות מאלו שלהן ציפו מנהיגי הקהל שבחרו בר' אביגדור. החסידים שנדהקו לקרן זוית בתקמ"ד—תקמ"ה חזרו לפעילות גלויה והצליחו למשוך לצדם כוחות חדשים ולזכות באהדת הציבור.

ר' אביגדור חש שהקרקע בווערת מתחת לרגליו עוד לפני שהודה ממשרתו. בשלוש הקהילות ולובין¹⁹, סטולין ודוברוביץ, שסרו למשמעתה של קהילת פינסק, לא היתה לר' אביגדור דריסת-רגל. עיירות אלו היו ערים פרטיות והאצילים בעלי הערים הללו, הנקראים בתעודה "שליטי הערים", נענו לבקשותיהם של מנהיגי הציבור, שהיה חסידי ברובו במקומות אלה, ואסרו על בואו של ר' אביגדור לשם. דומה שבעיירות אלו נשארה הנהגת הקהל בידי החסידים גם בשנים 1785—1793, ותושביהן סרבו לקבל את מרותו, לאחר שעמדו על כוונותיו ועל אופיו האישי של ר' אביגדור²⁰. בהדרגה הלך והתעצם כוחם של החסידים גם בפינסק וגם בקהילות אחרות בגליל פינסק.

ר' אביגדור ניסה לעשות מעשה כלשהו כדי לעצור בעד התפתחות המחנה החסידי. הוא נוכח לדעת שהטפת המוסר שלו אינה עוזרת כלל לעצירת החסידות. הוא נתן את דעתו לספרי החסידים²¹ שהיו נפוצים בחוגי החסידים, אבל לא ידע כיצד לנהוג, שכן לשרוף אותם בפינסק לא היה בכוחו. לא מן הנמנע שעוד בתקופה הפולנית ניסה להסב את תשומת לבו של הגר"א לעניין תפוצתם של ספרי החסידים בפינסק וכן גם למצבו האישי ולבקש ממנו עצה והדרכה כיצד לנהוג²². בין כה וכה היו החסידים שוב לרוב בקהילת פינסק ובקהילות אחרות בגליל פינסק.

18 בדצמבר 1791 נמצא ר' אביגדור בווארשא יחד עם רבנים של קהילות אחרות בפולין ובלייטא. אלה זומנו על-ידי מלך פולין לדיוני הסיים של ארבע השנים על התחיקה החדשה ליהודים. מווארשא שלח ר' אביגדור מכתב למנהיגי קהילת פינסק ב"5.12.1791 וכעבור שבועיים שלח להם תזכורת וזרז אותם לבוא לווארשא, ואף פינסק נהגה כך. העתק המכתב של ר' אביגדור נתפרסם בפקסימיל 1969 Warszawa, T. 6, Materiały do dziejów sejmu czteroletniego, מול עמ' 384, מעבר לדף.

19 זהותה של הקהילה לא נתבררה לי.

20 לדברי ר' אביגדור בעדותו הצליחו תושבי העיירות האלו למנוע את בואו אליהן "פעמים רבות" (וילנסקי, שם, 253). רב הגליל היה נוהג לבקר בעיירות שבסביבות בדרך כלל אחת לשנה (עיין יהודה ליב פוחוביצר, קנה חכמה, פרנקפורט דאודר תמ"א, דף ת, ע"א).

21 בלשוננו של אביגדור: "נפלו לידי ספריהם אשר נדפסו בסתר שבהם הם יוצאים בגלוי נגד כל החוקים" (וילנסקי, שם, 252). הניסוח הוא מתוך כוונה להבאיש את ריחם של החסידים, שכן התעודה כולה היא חלק של כתב מלשינות. כאן מסלף ר' אביגדור עובדות. ספרי החסידים נדפסו בתקופת השלטון הפולני בגלוי ולא היו זקוקים לאישור הצנזורה. הערתו של וילנסקי (שם, 252, הע' 56) "כנראה התכוון: בלא רשיון הצנזורה" היא חסרת משמעות בהקשר זה.

22 עיין להלן הע' 36.

כל זמן שמלכות פולין היתה קיימת נשאר ר' אביגדור על משמרתו כרב־אב"ד של פינסק והגליל²³. החסידים התאזרו בסבלנות וחיכו לשעת כושר כדי לקחת בידיהם את רסן השלטון בקהל ולסלק את ר' אביגדור מן הרבנות בפינסק. הם יכלו, כמובן, לחכות עד אשר תסתיים תקופת כהונתו בשנת תקנ"ה, שהרי נמסרה לו הרבנות רק לעשר שנים. אבל שעת הכושר נודמנה להם מוקדם יותר, בשנת תקנ"ג, בעת החלוקה השנייה של פולין או מיד לאחריה, עם עבור פינסק לתחום שלטון רוסיה.

בתקופת השלטון הרוסי (לאחר 1793)

בין החדשים אפריל ליוני של שנת 1793, בעת החלוקה השנייה של פולין, עברה פינסק משלטון פולין לשלטון רוסיה²⁴. אין לנו עדויות ישירות על המצב בפינסק בימים האחרונים של השלטון הפולני ובתחילת השלטון הרוסי. אבל ראוי לציין שכבר בשנת 1792 נכנס צבא רוסי רב לתחום פולין המזרחית (ליטא ואוקראינה) בהסכמתם של אנשי אצולה פולנים ממתנגדי הקונסטיטוציה של מאי משנת 1791. האצולה הפולנית היתה מפולגת בצורה חמורה בין הפאטריסטים חסידי הקונסטיטוציה של מאי, לבין אלה שהצטרפו לקונ־פדרציה של טארגוביצה וקיבלו ברצון את חדירת הרוסים לארצם²⁵. ניתן לשער שבמצב דברים זה נחלשה במידה מרובה אחיזתו השלטונית של מנגנון השלטון הפולני (שלא הצטיין אף פעם ביעילות מיוחדת) בליטא כולה ובפינסק בכלל זה. המעבר מן השלטון הפולני לשלטון הרוסי היה ממושך למדי, ואשר לפינסק דומה שברבע השני של שנת 1793 כבר לא היה בה שלטון פולני, ועברו חדשים מרובים עד שהתיצב השלטון הרוסי במקום. האדמיניסטרציה והמנגנון השיפוטי הפולני היו נתונים באותה תקופת מעבר במצב של חיסול או התחסלות, ועבר זמן לא מבוטל (חדשים רבים לפחות) עד שהתארגן מנגנון והשלטון החדש השתלט על העניינים. משימתו היתה להנהיג בשטחים החדשים את החוקים והסדרים שהונהגו בין 1772—1793 בשטחי בילורוסיה, שסופחו לרוסיה לאחר החלוקה הראשונה של פולין בשנת 1772²⁶.

למאורעות המדיניים של שנת 1793 היתה השפעה מרובה על ההתרחשויות בתוך הקהילה היהודית בפינסק. המתרחשות הפנימית על רקע הניגוד בין החסידים לבין ר' אביגדור רב־אב"ד הקהילה והגליל ובדאי גם של אותם חלקים בהנהגת הקהל ובציבור שנשארו נאמנים

23 על אודות מעמדו בגליל עיין לעיל הע' 20 ולהלן בהמשך.

24 ב־22 ביולי 1793 אישר הסיים של גרדנה את סיפוח השטחים שרוסיה נטלה לעצמה ממלכות פולין בעת החלוקה השנייה של מדינה זו (חלק גדול של רוסיה הלבנה, מחצית וולין והחלק המערבי של אוקראינה, כולל פודוליה כולה). למעשה השתלטה רוסיה על אדמות פולין המזרחית שסיפחה בחלוקה השנייה עוד חדשים אחדים קודם לכן. פקודה סודית של הקיסרית יקטרינה הגדולה לקרצ'ניקוב בדבר ביצוע החלוקה גינתה ב־8.12.1792 וב־27.3.1793 פרסם קרצ'ניקוב מגשר על סיפוח האזורים החדשים. עיין H. Mościcki: Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi, I, Wilno 1913. (להלן: מושציצקי), עמ' 102, 108.

25 שם, 71 ואילך.

26 בשטחים שסופחו לרוסיה, אחרי החלוקה הראשונה של פולין בשנת 1772, הונהגו בין השנים 1772—1793 שינויים יסודיים במעמד החוקי של היהודים וצומצמה מאוד האוטונומיה של הקהל ושל בתי־הדין. עיין בראשדסקי, ל"י, 55 ואילך; ש' דובנוב, תולדות ישראל בדורות האחרונים, תל־אביב ת"ש, ע' 188—189; I. Levitats, The Jewish Community in Russia, New York 1943; (להלן לויטצקי), 24—27. לאחר החלוקה השנייה והשלישית הוחלה התחיקה הרוסית על היהודים שגרו באזורים המסופחים. עיין מושציצקי, 285—286; לויטצקי, עמ' 26.

לו, הגיעה באותה שנה לידי התפוצצות שנגמרה בהדחתו של ר' אביגדור מכסא הרבנות, ובהעברת השלטון בקהל לידי הרוב החסידי. הדבר התרחש בשנת 1793, כדעתו של רבינוביץ²⁷. דומה שניתן להבין את ההתרחשויות בצורה טובה יותר אם נבדוק אותן על רקע המאורעות המדיניים שתוארו למעלה.

בשנת 1793, בחלוקה השנייה, סופחה לרוסיה גם מינסק והפלך שלה. הגבול של רוסיה נתיצב מערבית לפינסק, ואילו החלק המערבי של מחוז (גליל) פינסק נשאר בתחומי פולין ימשך שנתיים וחצי נוספות²⁸. וילנה, הורודנה ובריסק נשארו אף הן בתחומי פולין. לעובדת ניתוקה המדיני של פינסק מפולין ולניתוק הקשר בינה לבין וילנה, מקום מושבו של הגאון ר' אליהו, היתה השפעה גדולה על השתלשלות העניינים בפּינסק. על רקע זה ניתן לשחזר את השתלשלות העניינים לפי עדותו המבולבלת של ר' אביגדור על מה שאירע לו בפּינסק — לפני, בעת, ואחרי סילוקו מן הרבנות; וכן פרטים מסויימים בהודעותיהם של הגוברנאטורים של ליטא ושל מינסק בשנים 1800—1801 כאשר התנהלה החקירה על כתב הלשנתו של ר' אביגדור. שחזור זה עשוי להפיץ אור נוסף על מלחמת המתנגדים בחסידות לאחר פטירתו של הגר"א.

ציינו למעלה שר' אביגדור נתן הלוואה לקהל ושילים לסטארוסטה סכום כסף בעד משרת הרבנות של פינסק והגליל. אין ספק שהתשלום לסטארוסטה הבטיח לר' אביגדור גם את תמיכתו, ומול הכוח של המתנגדים בהנהגת הקהל ותמיכתו וגיבויו של הסטארוסטה ספק אם יכלו החסידים לסלק את ר' אביגדור ממשרתו. במציאות של סוף המאה הי"ח בליטא, כאשר האינטרסים של הקהל ושל השלטון היו משולבים במידה חזקה כל-כך, בגלל בעיית חיסול חובות היהודים למנזרים, לכנסיות ולאצילים, היתה מובטחת לר' אביגדור ולמפלגתו תמיכתו של הסטארוסטה, שהיה השליט במקום. שונה לגמרי היה מצב הדברים לאחר סיפוחה של פינסק לרוסיה. השליטים החדשים לא היו מעורבים בפרשת בחירת ר' אביגדור כאינטרסנטים. במשך זמן לא מועט לא היו מסוגלים כלל לתת את דעתם לבעיות פנימיות של היהודים, שכן עבר זמן רב למדי עד אשר אורגנו מחדש סדרי השלטון בצורה שתלמה את המצב המדיני החדש²⁹. התמיכה של וילנה, מבצר ההתנגדות לחסידות, אף היא לא יכלה להיות נתונה לר' אביגדור שכן שובשו סדרי החיים התקנים בתחום ליטא עקב מרידת הפולנים באביב 1794. ספק אם השלטון הרוסי ראה בעין יפה קשרים אמיצים

27 כך לפי חישובו של רבינוביץ והוא הנכון גם לדעתי. הסן סבור שר' אביגדור סולק ב־1794 או 1795 ואילו וילנסקי קובע ששנת ההדחה היא 1794, אף שהוא מביא את חישובו של רבינוביץ בלי לסתור אותו. עיין רבינוביץ, 40; הסן, Евреи и. Россия, 150, הערה 3; וילנסקי, שם, 253, הע' 60. השווה גם הע' 16 לעיל.

28 הגבול המערבי החדש של רוסיה עבר בין פינסק לבין יאנוב, קרוב יותר לפינסק, וכך נותקו ממנה העיירות יאנוב, דרוהיצין, מוטלה, וחומסק. עובדה מדינית זו קבעה את סיפוחה של פינסק לפלך מינסק ואילו העיירות שנזכרו למעלה היו שייכות מאז החלוקה השלישית של פולין (דצמבר 1795) ועד למלחמת העולם הראשונה לפלך הורודנה (בשנים 1795—1800 היתה סלונים העיר הראשית של הפלך. עיין הסן, שם, 462).

29 ראשית כל ערך השלטון החדש מיפקד אוכלוסין. לאחר מכן צריך היה להחליט על החלוקה האדמיניסטרטיבית החדשה לפלכים ולגלילות וצריך היה להנהיג את הסדרים והחוקים המקובלים בקיסרות הרוסית. כל הדברים האלה נמשכו זמן ממושך. ממושכת במיוחד היתה הריאורגניזציה של מערכת השיפוט. לעומת זאת היה השלטון החדש ורזי בייסוד משטרה שתפקידה היה לפקח על נאמנות האוכלוסיה החדשה לשלטון. עיין מושציצקי, 111—113.

של קהילת פינסק עם וילנה, עם הורודנה ועם בריסק שנשארו בתחום פולין. ובכלל, התחיקה היהודית של רוסיה היתה שונה מזו של פולין וצריך היה ראשית כל להסתגל למצב החדש לפני שניתן היה ליצור מגע עם הקהילות שנותרו מעבר לגבול.

המצב החדש תאם במיוחד את האינטרסים של החסידים. אהדת הציבור היתה נתונה להם ולא לר' אביגדור. רבים מתושבי פינסק הצטרפו למחנה החסידי, ונראה שאף הצליחו למשוך לצדם את המתנגדים שבהנהגת הקהל³⁰. ראשית כל נקטו החסידים יוזמה בתחום הציבורי והעבירו את השלטון לידיהם בהנהגת הקהל. חילופי ההנהגה התרחשו בשנת תקנ"ג/1793, סמוך מאוד לסיפוח פינסק לרוסיה, אולם אין אנו יודעים כיצד ארעו. מעדותו של ר' אביגדור עצמו מתקבל הרושם שהמהפך חל בבחירות רגילות להתנהגת הקהל, משמע בצורה חוקית. מנהיגם ודברם החדש של החסידים היה ר' הרשל קולודנר³¹.

לאחר שהשלטון בקהל היה בידי החסידים צריך היה רק בתואנה, כדי לסלק את ר' אביגדור. תלונות נגד ר' אביגדור לא חסרו. שמונה שנים מאוחר יותר מציין ר' שניאור זלמן מלאדי שר' אביגדור מכרית את התושבים לשלם תשלומים יתירים תמורת מצרכים ומשקאות משכרים³². ועל הכל, גילה הציבור, כפי הנראה, יחס של חוסר אהדה ואף של איבה ובוז לרב שקנה את כהונתו ועשה אותה קרדום לחפור בו. על-פי מסורת חסידית נכשל אז ר' אביגדור וטעה בדבר הלכה, ובמקרה זה השתמשו מתנגדיו והוכיחו לעדתם כי חרפה היא לקהילת כפינסק להיות כפופה למשמעתו של רב כאביגדור, שידעו בתלמוד ובמפרשים מצומצמת³³. הידיעות שברשותנו אינן עומדות בסתירה למסורת זו ולא מן הנמנע שהיא נכונה.

ברור ללא ספק שר' אביגדור סרב להכיר בהחלטת הדחתו בהסתמכו על כתב הרבנות ועל הנוהג המקובל שלא לסלק רב מכהונתו לפני תום המועד, והחליט להלחם על משרתו. כפי הנראה התעלם בתחילה מהחלטת ההדחה וניסה להוסיף למלא את תפקידו בתור רב-אב"ד כאילו לא קרה דבר. אז סילקו החסידים את כסאו המיועד לו בבית-הכנסת ועל מקומו פיזרו, כדבריו, חול ואדמה³⁴. ייתכן אומנם שר' אביגדור לא היה מתעקש כל-כך בסרובו לקבל את הדין והיה פורש ממשרתו, אילו הסכים הקהל לפצותו על הכסף שהשקיע ברכישת המשרה. את תביעתו שיחזירו לו את כל הכסף שהשקיע לא יכול היה הקהל לקבל, שהרי בינתיים הספיק לשמש במשרתו שמונה מתוך עשר השנים המיועדות. לגבי החלק שהגיע לאביגדור תמורת השנתיים שבהן צריך היה עוד לשמש ברבנות,

30 שרוב הציבור נטה לחסידים בתקנ"ג יש ללמוד מן העובדה שנבחרה הנהגת קהל חסידית. ואילו מדברי ר' אביגדור ש"התקוממו כולם כאיש אחד נגדי, סתמו את מקורות פרנסתי ולבסוף הסיתו אחרים [הכוונה ללא חסידים] שלא ישלמו לי את המגיע ליי" (וילנסקי, שם, 252) משתמעת העובדה שהמתנגדים שבקהל זנחו, לפחות בחלקם, את ר' אביגדור.

31 עניין בחירת חסיד לראש הקהל נזכר פעמיים (שם, 353), פעם אחת אגב ציון שמו: הרשל קולודנר (על שם האחוזו Kołodone של האציל סקירמונט). בקונטקסט מתרחשים הדברים לאחר הדחתו של ר' אביגדור ולאחר התערבות המאגיסטראט לטובתו, אבל ברור שכאן פרע ר' אביגדור את סדר הדברים.

32 עיין הע' 15 לעיל.

33 שבחי הרב, מונקאטש תרנ"ה, דף ב, א. טייטלבוים, שם, ח"א, 34.

34 במקור песок и землю (יבר. סטארינא, שם, 105). השווה הערתו של טייטלבוים לענין תרגום המלים הללו (טייטלבוים, שם, ח"א, 39).

היו לקהל תביעות גגדיות וסרבו להיענות לו. מסתבר שבעניין זה היו החסידים והמתנגדים בדעה אחת.³⁵

ר' אביגדור לא השלים עם הדחתו והחליט להיאבק על זכויותיו. ראשית כל החל להתדפק על דלתו של הגר"א. בעדותו של ר' אביגדור מדובר רק על פנייתו לגר"א בשל ספרי החסידים. כפי הנראה כרך את עניין הופעתו של הספר "צוואת הריב"ש" והפצתו הגדולה בעניינו האישי; ואומנם הצליח לעורר בשנת תקנ"ד את הגר"א לפעולה ולשריפת הספר (לא ה"ספרים" כדבריו) בחצר בית הכנסת בוילנה, אך את עניינו האישי לא הצליח לקדם — אולי בגלל הניתוק המדיני בין פינסק ווילנה ובגלל מאורעות שנת 1794.³⁶

משנתברר לר' אביגדור שאין לו אפשרות להעזר בגר"א, החליט לפעול לפי התנאים והנסיבות החדשים. לפי החוק שהיה נהוג אז ברוסיה היו שייכים היהודים למעמד העירונים או הסוחרים, והמוסדות השיפוטיים של העיר היו צריכים לדון בסכסוכים שביניהם.³⁷ כיוון שבית הדין של קהילת פינסק אף הוא נשמש משליטתו, מסר ר' אביגדור את סכסוכו עם הקהילה להכרעת המאגיסטראט, שהוא במקרה זה ערכאה של גויים,³⁸ והמאגיסטראט אף

35 עיין לעיל הע' 30.

36 לא מן הנמנע שמן הקטע שבו מתלונן ר' אביגדור על ספרי החסידים (וילנסקי, שם, 242) ניתן ללמוד שהתחיל מתעניין בבעיית ספרי החסידים עוד לפני הדחתו, בתקופת השלטון הפולני בפּינסק, כאשר הרגיש בהתנגדות ההולכת וגוברת נגדו. רובי הדברים מתייחסים לתקופה שבה היה כבר בפּינסק שלטון רוסי ואילו וילנה נשארה עדיין (עד התלוקה השלישית, 1795) בתחומי מלוכת פולין. בעקבות פנייתו של ר' אביגדור לגאון, נשרף בוילנה באביב 1794 (קודם ביעור חמץ תקנ"ד) הספר "צוואת הריב"ש" שנדפס בשנת תקנ"ג (עיין דובנוב, 243; וילנסקי, שם, 252). גם טייטלבוים, הרב מלאדי, תעודות, ס' ו-ז, ע' 187—190; רבינוביץ, 41). גם הוצאת הלעז על החסידות בדברי ר' אביגדור על ספרי החסידים היא בבחינת מלשינות ו"השלטון הרם" הנזכר שם הוא בליספּק השלטון הרוסי. מן הראוי לציין כאן שב-22.4.1794 פרץ המרד הפולני בליטא ווילנה נכבשה בידי הפולנים וזו נשארה בידיהם עד יולי 1794. המרד של קושציושקו נגד הרוסים בפולין עצמה נמשך עד נובמבר. אין להניח שבתקופת המרד הפולני והמלחמה הגלויה בין הצבא הרוסי לצבא הפולני יכול היה ר' אביגדור לקיים קשר עם הגר"א. גם עובדה זו מסייעת להנחה שהקשר של ר' אביגדור עם הגר"א ונסיונו לעורר אותו לפעולה נגד ספרי החסידים התרחשו ב-8—9 החדשים שבין אמצע 1793 למרץ ואפריל 1794. לאחר מכן ספק אם ניתן לו להתקשר עם הגר"א במשך תקופה ממושכת למדי. יש לשער שר' אביגדור השתדל לקבל אגב כך את עזרתו של הגר"א לשם החזרתו למשרתו. בהתדעת הגנרל גוברנסטור הליטאי גולונישצ'בי-קוטווב מן ה-12.7.1800 (וילנסקי, שם, תעודה 9, עמ' 262—263), בעקבות חקירתו בפרטי הלשנתו של אביגדור, נאמר שבגלל המלחמה במנהגי הכת [החסידית] הוגשו דילטוריות רבות מצד הרב הכולל [אביגדור] לוילנה בימי ממשלת פולין, וספריהם נשרפו שם באש. בדברים אלה הכוונה לא להלשנות, אלא לפניותיו של אביגדור לגר"א. המלים "בימי ממשלת פולין" משמעותם כאן לפני אביב 1794, כאמור למעלה. פניותיו לגר"א מסתיימות קרוב לודאי עם שריפת "צוואת הריב"ש" בחצר בית הכנסת בוילנה. לאחר התאריך הנזכר לא יכול היה הגר"א להגיש עזרה לר' אביגדור בגלל הגבול החדש שהפריד בין וילנה (שבפולין) לבין פינסק (שברוסיה), והמלחמה בין הצבא הרוסי למורדים הפולנים.

37 השווה הע' 26 לעיל.

38 הפנייה למאגיסטראט היא על סמך המצב היורדי של היהודים בחוק הרוסי. המאגיסטראט הוא בבחינת בית-משפט עירוני, שכן לפי התחיקה הרוסית נמנו היהודים על מעמד הסוחרים

התערב לטובתו. המאגיסטראט של פינסק, שבתקופת השלטון הפולני לא חדל להגיש תביעות ותלונות משפטיות נגד קהל פינסק, שמח ודאי מאד להתחלת זכות הירידיקציה שלו על יהודי פינסק על סמך החוק הרוסי. כשפנה ר' אביגדור לעזרתו, הוציא הוראה להשאיר אותו במשרתו עד שביית הדין (של המאגיסטראט, כמובן) יוציא את משפטו ואף שלח פקיד להכריז על כך בפומבי בבית הכנסת. ואילו יהודי פינסק שלא הכירו עדיין את החוק והנהוג של השלטון החדש, מנעו בכוח את כניסתו של הפקיד לבית הכנסת.³⁹

מעיני ראש הקהל, הרשל קולודנר, לא נעלם כנראה שלא כפולין רוסי ונסע למינסק לשר הפלך ניפלוויב.⁴⁰ הוא הסביר לו את עמדת קהל פינסק לגבי תביעותיו הכספיות של אביגדור ולגבי שאר עניינים שעוררו את התנגדות הציבור לר' אביגדור. הרשל קולודנר הצליח לשכנע את ניפלוויב שיוציא הוראה הפוטרת את קהל פינסק מתשלום כלשהו⁴¹ ונותנת לו רשות להודיע ברבים, שכל מי שיש לו תביעה כלשהי כלפי ר' אביגדור משום שלא נתג בו ביושר או שלקח ממנו כסף שלא כדין, יצהיר על כך במאגיסטראט. ר' אביגדור קורא להשתדלות זו של ראש הקהל נציג החסידים בשם מלשינות.⁴² למעשה היתה זו רק תגובת התגוננות נגד פנייתו של ר' אביגדור בתלונה למאגיסטראט של פינסק. אין ספק שהרשל קולודנר הצליח להציג כראוי את עמדתו של הקהל בסכסוכו עם ר' אביגדור ולשכנע את מושל הפלך בצדקתו של הקהל. לדברי ר' אביגדור לא הוגשה אף תביעה נגדו ע"י יהודי פינסק במשך שנה תמימה. לאחר מעשה יכול היה ר' אביגדור להודיע שפרסום ההכרזה בפומבי (שמי שיש לו תביעות כספיות מר' אביגדור ומי שקופח על ידו יצהיר על כך) היתה טובה ומועילה מבחינתו, שכן היה בטוח שלא ימצא איש שיגיד עליו רעות ואז תצא צדקתו לאור. לא מן הנמנע שיהודי פינסק לא רצו להסתבך עוד עם השלטונות בתקופה שניפלוויב היה טרוד בניהול המלחמה נגד המתקוממים הפולנים

והעירונים והיו כפופים בענייני שיפוט למאגיסטראט (השווה לעיל, הע' 26). במלכות פולין-ליטא לא היתה למועצות ערים סמכות שיפוטית לגבי היהודים, והדברים ידועים. יהודי פינסק היו כפופים מאז ומתמיד לשיפוט הסטארוסטה.

39 בסיון הקהל, למונע בכוח מפקיד המאגיסטראט לקרוא בפומבי בבית הכנסת את החלטת המאגיסטראט, גם הוא מעיד על-כך שהדבר קרה בראשית השלטון הרוסי בפינסק, עוד לפני שהשתלט כראוי על העניינים במקום. בפולין של המאה הי"ח היה זה דבר שכיח להתעלם או להתנגד לנציגי השלטון בבואם לגבות עדויות, להכריז הכרזות ולבצע פסקי-דין – והדברים ידועים. לא כן הדבר ברוסיה.

40 איבאן ניקולאיביץ ניפלוויב נקרא למלא את תפקיד המושל של פלך מינסק ממשרה דיפלומטית בברלין ונשא בתפקידו עד סוף 1796 בתחילת מלכותו של פאול הראשון. במקומו נתמנה מושל של פלך מינסק זכריה קארגייב (מנ"ה 1797-6.1 עד 24.3.1808). לא הצלחתי לברר על סמך מה קבע דובנוב שהירש קולודנר "היה תקיף בבית הגוברנזור המינסקאי". הדבר אינו מתקבל על הדעת, שכן היה ניפלוויב חדש בתפקידו וקשה להעלות על הדעת איזה קשרים יכלו להיות להרשל קולודנר עם ניפלוויב לפני המקרה הזה, כאשר רק זמן קצר מאוד לפני-כן סופחו הן פינסק והן מינסק לרוסיה. עיין מושצ'יצקי, 114, 204, 404; דובנוב, שם, 243.

41 וילנסקי, שם, 254, בתעודה עצמה טוען אביגדור: "והוא [הרשל קולודנר] נסע למינסק לשר הפלך ניפלוויב ועל ידי הלשנות מלאות שקר השיג ממנו פקודה שכל כספי החובות המגיעים לי מן הערים תחת השגחתי בעד שש השנים הקודמות יחד עם אלה אשר עלי היה לקבל מכאן ואילך לא ינתנו לי".

42 עיין בהערה הקודמת.

בליטא⁴³, ולאחר מכן הניחו לו לר' אביגדור. קשה שלא להתרשם אף מן הדברים של ר' אביגדור שאמנם קופה של שרצים היתה כרוכה לו מאחוריו. לאחר שנה, משמע ב-1795, קיבל ר' אביגדור ממושל הפלך תעודה המעידה על יושרו. הדברים אינם ברורים וכפי הנראה הכוונה לאיזה אישור שהסתמך על העובדה שאיש לא התלונן עליו שהוא נהג בו שלא ביושר⁴⁴. אבל הדבר לא קידם כלל את עניין תביעתו הכספית מהקהל ודוקא לתביעה זו ייחס ר' אביגדור חשיבות ראשונה במעלה. ר' אביגדור גילה התמדה ועקשנות ראויים לציון והמשיך במאבקו. הואיל ולא הצליח אצל ניפלוויב פנה כפי שמסתבר בפרק הזמן שבין מחצית א' של 1795 עד לסוף 1796 כעשר פעמים אל הגנרל-גוברנאטור טוטולמין, שהיה מושל כל השטחים שסופחו לרוסיה בחלוקה השנייה של 1793, ובתוקף תפקידו היה ממונה על מושל פלך מינסק⁴⁵. נראים הדברים שטוטולמין דחה אותו בלך ושוב ובסוף אולי נתן לו לר' אביגדור איזה אישור שלא היה בו די כדי להיב את קהל פינסק בעניין תשלומי כספים. ר' אביגדור נאלץ להודות בכשלון השתדלותו אצל המושל טוטולמין, שכן הוא מתבטא: "כל זה לא עזר, להפך — ענייני הושהה עוד יותר"⁴⁶. בהעדר הוראה ברורה מניפלוויב או מטוטולמין לא יכול היה המאגיסטראט לעשות דבר נגד קהל פינסק שעמד בסרובו לשלם כספים כלשהם לר' אביגדור.

בינתיים מתה הקיסרית יקטרינה הגדולה ועל כסא המלכות עלה בסוף 1796 בנה פאול הראשון. עלייתו של פאול הביאה אתה, כידוע, בשל שנאתו לאמו יקטרינה, שינויים אישיים רבים במנגנון השלטוני⁴⁷. ניפלוויב, הגוברנאטור של מינסק, הוחלף אז וטוטולמין הנהל⁴⁸, הגנרל-גוברנאטור של מינסק, הודח. נראים הדברים שר' אביגדור לא השתדל אצל

43 מושציצקי, שם, 204. עיין גם הע' 36 לעיל.

44 וילנסקי, שם, 254.

45 טימופיי איבאנוביץ טוטולמין היה גנרל-גוברנאטור של השטחים שסופחו לרוסיה בחלוקה השנייה ומקום מושבו היה בנשבין בתקופה שבין סוף 1793 או ראשית 1794 לסוף 1796, כי הוא שימש בתפקידו זה פחות משלוש שנים וסולק על ידי פאול הראשון מיד לאחר עלותו על כס המלוכה (מושציצקי, שם, 122–123). אשר לפרק הזמן שבו השתדל אצל טוטולמין, הדבר ניתן לחישוב מתוך התעודה. אם הנחנו שהשתדלותו של הירש קולודנר היתה במחצית השנייה של 1793 או במעבר מ-1793 ל-1794 ולאחר מכן עברה שנה נוספת שבה צריכים להצהיר על טענות ותביעות כלפי ר' אביגדור, יוצא שרק ב-1795 פנה אביגדור לטוטולמין. כיוון שהוא נסע אליו עשר פעמים, הוא ודאי העסיק את טוטולמין בעניינו עד סיום כהונתו בסוף 1796. לדעת ההיסטוריון הפולני מושציצקי היה טוטולמין אדמיניסטרטור מוכשר ובעל יד תקיפה, אבל היתה בו מידה רבה של יושר והגינות (שם, 122 ואילך).

46 וילנסקי, שם, 254.

47 לא כאן המקום להכנס לפרטי פרשת היחסים המסובכת מאוד בין הקיסרית לבנה, יורש העצר פאול. לפי דעת היסטוריונים לא הספיקה לבצע את ההחלטה שקיבלה בסוף ימיה להדיח את פאול ממועמדותו לכס הקיסרות. פאול הצליח כנראה לגלות ולהשמיד מיד לאחר מותה של אמו את המסמך שבו צייתה על הדחתו, התנקם בזכרה, וכן גם הפך על פיה את שיטתה בממשל והדיח את רוב מקורביו בשלטון; עיין A. S. Rappoport, *The Curse of the Romanovs*, London 1907 (להלן: רפפורט), עמ' 181 ואילך; A. Kornilov, *Modern Russian history*, New York 1952 (להלן: קורנילוב), עמ' 52.

48 עיין הע' 40 ו-45.

המושלים החדשים בעניין תביעתו⁴⁹, אבל לא ויתר עליה ו"הענין נמשך ונמשך" עוד שנים אחדות (1797—ראשית 1880). ר' אביגדור חידש את מאבקו הנמשך בקהל פינסק בנסיבות חדשות: מוֹחֵךְ שיתוף ותיאום עם ראשי המתנגדים לחסידות בקהילות וילנה וסלוצק, בקונסטלציה שנראתה לו נוחה להשגת פתרון חיובי לתביעה האישית שלו. האינטרס האישי השתלב עתה יפה במאבקו של מחנה המתנגדים לדיכוי התנועה החסידית, שבו תפס ר' אביגדור מקום בולט.

מלחמתו המחודשת של ר' אביגדור בחסידים ובקהל פינסק צעדו הבא של ר' אביגדור בעניין תביעתו מקהל פינסק נעשה כעבור יותר משלוש שנים. חוסר התוצאות של מאמציו אצל השלטונות הרוסיים על דרגיהם השונים—ריפה את ידיו ובמשך זמן מה נטש את שדה המערכה⁵⁰. רק אינסטנציה אחת נשארה עוד פתוחה בפניו—השליט הכל יכול של רוסיה—הצאר בכבודו ובעצמו. אבל פניה לצאר צריכה להיות כבדת משקל וצריך היה להכינה בצורה מדוקדקת וקפדנית.

סוף תקופת שלטונו של הצאר פאול הראשון—כאשר בהתנהגותו העריצה, בחשדנותו שלא ידעה גבול ובשיטת ממשלו הבלתי יציבה נראו סימנים גוברים והולכים של טירוף (הדבר הביא להתנקשות בחייו במרץ 1801)—היה אולי נוח מבחינות מסוימות לעניינו של ר' אביגדור והוא יכול היה לחשוב שהצאר יהיה נכון לבדוק מחדש את עניינו⁵¹. יש להניח שהוא הכין את עצמו כראוי לקראת המערכה הסופית.

ציינו למעלה שר' אביגדור ראה במלחמתו נגד קהילת פינסק והנהגתה החסידית מיד לאחר הדחתו ב-1793, או אף קודם לכן בנסינו לעצור בעד התפשטות החסידות בפינסק ובגליל, חלק מן המערכה הכללית של מחנה המתנגדים נגד החסידים, ואת עצמו כעוזר ואמן ומסייע לגר"א. אחרי פטירתו של הגר"א בחוה"מ סוכות תקנ"ח (9.10.1797) נכנס המאבק של המתנגדים בהנהגת הקהל של וילנה לשלב חדש וחריף במיוחד, ונערכה אז תכנית מפורטת לרכא את תנועת החסידות באמצעים חריפים וקיצוניים יותר מאלה שננקטו נגדם קודם לכן⁵². דומה שבראשית תקנ"ח (סוף 1797) עדיין לא התכוונו

49 הדבר מסתבר מתשובתו של מושל פלך מינסק קארנייב לגנרל פרוקורור אובוליאנינוב ב"15.10.1800 בעניין תלונתו של ר' אביגדור: "אין אני יודע לאיזה קהל הכנים כספים אלו [400 אדומים] והרב עצמו אינו נמצא פה עכשיו ורק זה נודע שהוא תושב פינסק. לכן הצעתי לפגי המאגיסטראט בפינסק לדרוש ממנו או מבא כוחו תעודה על דבר הכנסת כספים אלו" וכו'... (וילנסקי, שם, תעודה מס' 13, עמ' 270).

50 עובדה היא שהגוברנאטור החדש של מינסק קארנייב לא ידע מאומה על פרשת התביעה של אביגדור מקהל פינסק במשך השנים 1797—1800, עד אשר התחילה מתנהלת החקירה בעניינו. ראה ההע' הקודמת.

51 העובדה שהגוברנאטור גיפולייב והגנרל גוברנאטור טוטלימין הודחו על-ידי פאול מיד לאחר עלותו לשלטון בודאי לא נעלמה מעיניו. מכתב מלשינותו הראשון המפורט נגד החסידות ניכר שהשתדל להכניס בו רעיונות התואמים את שיטתו האוטוקרטית הקיצונית של השליט. ידובר על-כך להלן.

52 התעלמותם של החסידים בוילנה מן האבל על פטירת הגר"א (לפי עדות אחד המתנגדים אף ערכו תגיגה לרגל המאורע) העלתה את חמתם של המתנגדים להשחית, והם נשבעו על קברו של הגר"א להפרע מהחסידים על חילול כבודו. הוכרזו חרם מחודש וכל יחיד בקהל הורשה לרדוף את החסידים עד חורמה (דובנוב, 254—255; "קלויזנר, וילנה בתקופת הגאון, הנ"ל, 27).

המתנגדים להזדקק לעזרת השלטונות, אבל כיוון שהחסידים לא היו מוכנים להשלים עם הרדיפות, הרי בתכניותיהם לקחו המתנגדים בחשבון אפשרות של מסירת החסידים לשל-טונות⁵³, למרות שבפועל לא נזדרזו לעשות זאת. חסידי וילנה שסבלו במיוחד מן הנגישות הזדרזו והלשינו ראשונים⁵⁴ בפני השלטונות על אי סדרים בהנהגת ענייני הקהל, בתחום המסים והשימוש בכספי הקהל, ועד מהרה הגישו מלשינות נוספת שאף היא האשימה את הקהל בגביית כספים שלא כדין. השלטון הרוסי בוילנה נזדרז לערוך חקירה בניהול ענייני הקהל וכלל לא התקשה לגלות דברים שלא היו כשורה ומנהיגי הקהל נמצאו בסכנה חמורה⁵⁵.

המתנגדים מצדם הגיבו בכתב מלשינות נגד מנהיגם העיקרי של החסידים ר' שניאור זלמן מלאדי ונגד שורה של צדיקים חסידיים ברוסיה והאשימו את מנהיגי החסידים ובמיוחד את ר' שניאור זלמן ב"מעשים המזיקים למלכות"⁵⁶. המלשינות גרמה למאסרו הראשון הידוע של ר' שניאור זלמן וכן למאסרם של עוד עשרים ושנים מראשי החסידים. הנאסרים הובאו תחילה לוילנה. חמשה עשר מהם שוחררו מיד לאחר חקירה קצרה. האחרים יחד עם ר' שניאור זלמן נשלחו לפטרבורג. אבל בהגיעם לריגה נתקבל צו לשחרר את השבעה ורק ר' שניאור זלמן הובל לפטרבורג למאסר ולחקירה⁵⁷.

שמו של ר' אביגדור אינו נזכר בתעודות כמי שהיה מעורב במלשינות נגד מנהיגי החסידים ונגד ר' שניאור זלמן. לא מן הנמנע בכל זאת שר' אביגדור השתתף בהתיעצויות ובהכנת חומר ההאשמות כנגד החסידים, שכן מעניין הדבר שבמסורת החסידית נשמרו רק שמותיהם של הצדיקים הקשורים בחסידות קארלין — פינסק: ר' אשר מסטולין בנו של אתרוך הגדול מקארלין, ר' מרדכי מלחוביץ תלמידו של ר' שלמה מקארלין ור' לוי יצחק מברדיצ'ב מי שהיה רב אב"ד של פינסק לפני ר' אביגדור⁵⁸.

המלשינות של המתנגדים נגד ר' שניאור זלמן ומנהיגי החסידים לא עלתה יפה. לא רק שעשרים ושנים מנהיגי החסידות שוחררו מיד, אלא גם ר' שניאור זלמן השתחרר אף הוא לאחר כמה חדשי מאסר (בי"ט כסלו תקנ"ט). ר' שניאור זלמן הצליח להשיב על ההאשמות שהוטחו נגדו והתנועה החסידית יצאה זכאית בדינה מלפני השלטון הרוסי המרכזי בפטרבורג⁵⁹. בוילנה עצמה הוסיפו המתנגדים לרדוף את החסידים והרחיקו אותם

53 "הרודף הנעלם" של קהל וילנה קיבל סמכות להשתמש באמצעי זה במלחמתו למען עקירת החסידות. כן מזכיר אף המגיד ר' לייבל בס' הויכוח את האפשרות של מסירת החסידים לשל-טונות (דובנוב, שם, 257–258). ראה גם ההע' הבאה.

54 הדעה המקובלת, שהמתנגדים היו הראשונים שנזקקו לנשק המלשינות, שהובעה גם על-ידי הסן דובנוב כבר נדחתה על-ידי י' קלויזנר על סמך בדיקת חומר ארכיוני בלתי ידוע לקודמיו (קלויזנר, שם, 30 ואילך; 33, הע' 3). בעקבותיו יוצא גם וילנסקי, ח"א, 214.

55 תאור מפורט של השתלשלות העניינים עיין קלויזנר, שם, 29 ואילך.

56 שם, 32; דובנוב, שם, 259.

57 שם, 260.

58 דובנוב, שם, 261–263 והספרות המובאת על ידו. וילנסקי, ח"א, 214–215. דובנוב מוסיף עליהם את ר' שמואל בן חיים חייקא מאמדור ואת ר' מרדכי מצ'רנוביל שאותם הזמין ר' לייבל לויכוח פומבי בשנת תקנ"ח.

59 דובנוב, 263. אין ספק שבהשפעתם של מנהיגים וצדיקים חסידיים אלה על צאן מרעיתם הרגיש יפה ר' אביגדור בעת היותו רב-אב"ד של פינסק והגליל. השווה גם ח' מ' היילמן, בית רבי, ברדיטשוב תרס"ב, ח"א, 54.

מכל מינוי בשלטון הקהל⁶⁰. החסידים מצדם הרגישו את עצמם חפשיים לפעול לאחר שיצאו זכאים מ'פני השלטונות'. הם הלשינו שוב על המתנגדים וגרמו הפעם במלשינותם את פיזור הנהגת הקהל בוילנה (אחרי ה-4 בפברואר 1799). בבחירות חדשות הצליחו לכבוש את השלטון בקהל והחסידי ר' מאיר רפאל'ס נבחר כראש הקהל⁶¹. למעשה קרה בוילנה מה שקרה בפנסק שש שנים קודם לכן כאשר נבחר החסיד הרשל קולודנר כראש קהל.

מצבם של המתנגדים בוילנה ובליטא בכלל היה אז חמור מאוד. פנייתם לקיסר לחשיב את הקהל הקודם על כנו ולהחזיר את זכויותיו של בית-הדין כדי שיוכל לפעול כמקודם, ולהוציא איסור על 'כת הקארלינים' המזקת הושבה ריקם. לנגד עיניהם עמדה בוודאי דוגמת פנסק שכנגד הנהגת החסידית לא הצליח ר' אביגדור לעשות דבר למרות מאמציו המרובים והשתדלויותיו הבלתי פוסקות. ר' אביגדור מצדו ראה אף הוא בוודאי את הדמיון בין מה שקרה בוילנה לבין מה שקרה בקהילתו שלו ולא נעלמה ממנו העובדה שבוילנה שלא כבפנסק יש למתנגדים עורף ציבורי גדול.

ממה שקרה לאחר מכן מתברר שהמתנגדים החליטו להביא את הענין מחדש בפני השלטונות להכרעה בכתב מלשינות קיצוני הרבה יותר בהאשמותיו. את התפקיד קיבל על עצמו ר' אביגדור, שראה בו הזדמנות להשיג את מילוי תביעותיו האישיות מקהילת פנסק, אגב מלשינות על כלל החסידים שבתחום שלטון רוסיה⁶², מלשינות שנועדה להעמיד את כל החסידים באור של אנשים המסכנים את שלום המלכות. די היה לר' אביגדור בהצלחה חלקית. איסור כללי על החסידות היה ממילא גורם לסילוק השלטון החסידי הגלוי בקהל בפנסק, אף אם לא היתה מתאשרת תביעתו הכספית הפרטית מן הקהל. וכן יכול היה לעשות חישוב שכנגד: אפילו תידחה ההאשמה נגד כלל החסידים עדיין יש לו סיכוי לזכות בתביעתו הפרטית.

באביב של שנת תק"ס (1800) הגיש ר' אביגדור בפטרבורג את כתב המלשינות הפרטי שלו. ר' אביגדור תכנן היטב את צעדיו עוד לפני בואו לפטרבורג. בכתב המלשינות כלל דברים שנעמו לאזנו של הקיסר העריץ. הוא לא הסתפק בביטויים של הכנעה מקובלים, אלא הרבה להביא פסוקים ודברי דרש כדי להצדיק את שיטתו של פאוול בשלטון⁶³.

60 דובנוב, שם, 264.

61 שם, 265. הפרשה בשלמותה הווארה עליידי ישראל קלויזנר על סמך חומר ארכיוני (קלויזנר, שם, 34 ואילך; בעקבותיו יוצא גם וילנסקי, שם, 214 ואילך).

62 דובנוב סבור שבימים ההם נתחדד ריב המפלגות בלי להביא ראיה לדבריו (שם, 265). דומה שאין לקשור את פעילותו של ר' אביגדור בשנת 1800 במאבק הפנימי בין מתנגדים לחסידים בפנסק. הצלחתו של קהל פנסק לעמוד נגד תביעותיו המרובות של ר' אביגדור החל בשנת 1793 מעידה דווקא על יציבות אחיותם בהנהגת הקהל בפנסק. נראה שהמצב החדש עודד אותו לעשות נסיון נוסף להכריח את קהל פנסק שיפצה אותו על הגזקים שנגרמו לו. השווה גם הע' 50 לעיל.

63 ר' אביגדור החניף להשקפתו האוטוקראטית הקיצונית בענייני שלטון ומשפט, לאיבתו לרעיונות המהפכית הצרפתית, לאגודות חדשות ורעיונות ליברליים; לחששותיו מרעיונות המובעים בספרים; לקשרים עם ארצות שמחוץ לרוסיה ובמיוחד עם טורקיה שלגביה רקם מזימות מרחיקות לכת ולאסוריו על אופנת לבוש צרפתית. עיין וילנסקי, שם, 239, 241, 242, 251, 255, 256, 257; קורנילוב, שם 54–56; רפפורט, שם, פרק 10, עמ' 193, 204–205, 210, 217. עיין גם הע' 67.

המתנגדים הכירו היטב את חולשותיו ושגעותיו של פאוול וידעו שהוא רגיש ביותר לכל צד של דעה אופוזיציונית ומוכן להשתמש באמצעים קיצוניים כדי לעקרה מן השורש.⁶⁴ ברוח זו הגיש ר' אביגדור את בקשתו שנכתבה עברית לתרגום רשמי לרוסית ולאחר מכן הוגש לקיסר פאוול (לפני 23.4.1800)⁶⁵.

בחלקו הראשון של כתב המלשינות מכוון ר' אביגדור את טיעונו כלפי תנועת החסידות ובחלק השני, שהובא למעלה כלשוננו, מרצה הוא את טיעונו האישי ומתלונן קשות על העוול שנגרם לו על ידי קהל פינסק.

אף שבקשותיו של ר' אביגדור לא הצטיינו בסגנון בהיר ובמבנה הגיוני הוא ידע בדיוק את אשר הוא עושה. הוא לא השתמש בבקשה אף פעם בכינוי "קארלינים"⁶⁶, שכן בקיומם של אלה לא מצאה הממשלה פסול בשנת 1798 ואילו עשה כן לא היה סיכוי שעושי דברו של הצאר יטרחו להתעמק בנימוקי בקשתו. במקום זה העליל עליהם שהם משיירי כיתות שבת-צבי שהיו כיתות פסולות הן בטורקיה והן בפולין בגלל מגמותיהן המדיניות המזיקות.⁶⁷ וכדי לטשטש את הזהות שבינם לבין החסידים הוא הבליע בדרך היתממות וערמה ביטויים ומשפטים שעשויים היו להטעות את החוקרים. כך דרך משל הוא מדבר בראש התלונה על "הצרות הגדולות שאני סובל בפינסק מאת כתה חדשה שקמה שם לא מזמן". או במקום אחר: "לא רציני בשום מגע ומשא עם הכת שהופיעה שם וכו'"⁶⁸; כאילו לא מדובר כלל בחסידים, שאותם קשה לתאר ככיתה חדשה בפינסק לאחר שלושים וחמש שנים של קיום מאורגן.⁶⁹

תביעתו של ר' אביגדור מערבת ענייני כסף בענייני דת ואמונה. אבל דומה שערבוב זה היה תכסיס מחושב היטב. לאחר שנכשלו המתנגדים במלשינותם הראשונה שהוגשה לראש הסינאט ובקובלתם השניה שהוגשה בפני הצאר, נראה שהיה נוח יותר להגיש את המלשינות מעיקרה כקובלנה פרטית ע"י אדם שנגרם לו לדעתו איזה עוול חמור. ר' אביגדור ראה עצמו פועל למען שליחות חשובה, שהרי על השימוש בנשק המלשינות

64 קורנילוב, שם; רפופורט, שם, פרק 10, 193 ואילך (שם הפרק: קאליגולה מודרני).

65 עיין הע' 8 למעלה.

66 רק לאחר החקירה, כשנתברר לממשלה שהכוונה לקארלינים חזר להשתמש במונח. כבר העיר על-כך הסן, שם, עמ' 172 ובעקבותיו טייטלבוים, שם, ח"א, 166–167. הסן רואה בכך תכסיס דיפלומאטי מצד ר' אביגדור. השווה וילנסקי, שם, 274–275 והע' 19.

67 כוונתו של אביגדור היתה להחשיד את החסידים שהם כופרים בעיקרים המשותפים לכל הדתות, שהם מושחתים במידותיהם, שאינם חוששים מאיש, אפילו לא ממלכי ארץ, ורומז שהם מוכנים לתת יד לאויבתה של רוסיה. הוא מאשים את ר' שניאור זלמן שהוא שולח כסף לטורקיה (אויבתה של רוסיה), מפני ששם נמצא מרכז כת השבתאים. עיין דובנוב, שם, 266–267.

68 וילנסקי, שם, 237, 252.

69 מהשתלשלות החקירה בכתב המלשינות מתברר שצעדו של ר' אביגדור היה מחושב היטב, אולי משום שהיתה ידועה לו העובדה שפאוול הדחיק את רוב יועציה ועוזריה של אמו הקיסרית יקטרינה והאנשים החדשים לא היו בקיאים כל-כך בעניינים שעליהם התלונן. הוא קווה שיש מקום לבידור מחודש וגישה חדשה לעניין. בפטרבורג לא ידעו במה מדובר והעבירו את העניין לזילנה מפני ששמו של ר' אליהו מוילנה (הגר"א) נזכר בקובלנה. הגנרל גוברנאטור של ליטא אף הוא לא התמצא בעניין והעביר אותו לטיפולו של מושל פלך מינסק, כיוון שמחוז פינסק היה שייך לפלך מינסק והעניין נגע לו במישרין. רק לאחר שהגנרל גוברנאטור של ליטא קיבל הסבר ממינסק ולאחר שחקר את העניין בוילנה היה מסוגל לתת תשובה מפורטת בשמו של מושל פלך מינסק ובשמו שלו. עיין וילנסקי, שם, 258–268.

הוחלט כבר מזמן, ובתנאים המדיניים של רוסיה בימי קיסרותו של פאול ה-1 היו חסומות כל הדרכים האחרות למאבק בתוך הקהילות פנימה, שכן צומצם במידה מרובה הבסיס השלטוני האוטונומי של הקהילה, ומבתי הדין בשללו הזכויות לדון בעניינים הפנימיים של הקהילות.⁷⁰

על תיאום פעולתו עם מנהיגי המתנגדים בוילנה מספר ר' אביגדור דברים מפורשים אלה בכתב המלשינות האחרון שלו שנכתב אחרי מרץ 1801:

"כדי לקרת (לברר) שקריותם של הכת הנ"ל נסעתי לוויילנא הגדולה בליטא, להיות כי ראשי הקהל שם רובם הם שונאים ורודפים של הכת הנ"ל, והם שרפו את הספר שנתחבר מהרב שלהם ולקחתי שם כתב מכל המעשים שעשו הראשים לכת הנ"ל, ובפרט מנידון הספר שלהם ששרפו שם. ונסעתי לפ"ב (לעיר מלוכה לפטרבורג) ונתתי קובלנה להקיסר פאול על כת הנ"ל שישלקו לי כל סך הנ"ל וגם גרם היוזקות ממניעות ההכנסות הרבנות כמה שנים"⁷¹. בכתב מלשינות אחר, מסוף 1800⁷², כותב ר' אביגדור במפורש: "ואודות כל הדברים שכתבתי יודעים אנשי ווילנא ואנשי סלוצק".

השלב הראשון של החקירה לא קידם את עניינו של אביגדור כלל ועיקר, שכן גילה הגנרל-גוברנטור של ליטא את כל כוונותיו של ר' אביגדור וחיווה את דעתו במפורש שכת שבת-צבי שעליה מדבר ר' אביגדור הם הקארלינים ש"מעט מהם נמצאים בפלכי ליטא מינסק פודוליה ורוסיה הלבנה" ושאינו נשקפת מהם שום סכנה למלכות. ואשר לתביעתו לסך עשרת אלפים אדומים אומר הגנרל גוברנטור שר' אביגדור אינו יכול להוכיח את תביעתו ע"י תעודות אלא בשבועה בלבד ומשום כך הוא מציע שהצאר עצמו יחרוך את דינו. אך כיוון שמדובר כאן רק במניעת הכנסה ולא בגזלה או באלימות מסופק הגנרל גוברנטור בצדקת התביעה. כמו כן מציע הגנרל גוברנטור לדחות את בקשתו של ר' אביגדור — "שרק גדולי ישראל ישפטו כל דיני ישראל" ולא בני דת אחרת, שכן מתנגדת בקשה זו לחוקי המדינה.⁷³

התשובה שניתנה לר' אביגדור ב-3.10.1800 היתה לכאורה נוחה יותר מהמלצתו השלילית של גולונישצ'ב-קוטווב. הגנרל פרוקורור הודיע לו שלפי פקודת המלך הוא פנה לשרי הפלכים ולשר הפלך של מינסק קארנייב "שאם בפלכים העומדים תחת רשותם נתקבלו ממנו ע"י הקהל מעות אלו עליהם לפצות את המבקש (אביגדור) וכן לפצותו על ההיוק שגרם לו איבוד משרתו". אך תשובה זו לא הועילה לר' אביגדור במאומה שכן לא נזכר בה בכלל שמה של קהילת פינסק ולא יכלה לחייב אותה.⁷⁴ התחמקותו של הגנרל פרוקורור מלציין את שמה של קהילת פינסק, שלגביה כיוון ר' אביגדור את תביעתו ושעלית דיווח לו פעמיים הגנרל גוברנטור של ליטא — על סמך חומר שקיבל מפלך

70 דובר על-כך לעיל. הקהל ובית-הדין של וילנה פוזרו בפקודת השלטונות בעקבות תלונה מצד החסידים בשנת 1798 (קלויזנר, שם, 36—37). השווה גם הע' 3 לעיל.

71 דובנוב, שם, 276; וילנסקי, שם, 289.

72 דובנוב, שם, 272; וילנסקי, שם, 276.

73 וילנסקי, שם, 262—268, תעודות מס' 9—10.

74 וילנסקי, שם, 268—269, תעודות מס' 11—11א. האמור בספר "טויזנט יאר פינסק", עמ' 265, שבתוקף צו זה של הקיסר תוקן העוול הכספי שנגרם לר' אביגדור אין לו על מה לסמוך כפי שיוסבר להלן. נעיר כאן שלא נזקקנו בדיון בהערות על ר' אביגדור לסיכום של "טויזנט יאר פינסק", כיוון שבניתוחו אין כל חידוש. מסקנתו, שר' אביגדור ניהל את מלחמתו אך ורק בשל סיבות אישיות היא פשטנית מדי.

מינסק, מעידה על היחס השלילי של כל דרגי האדמיניסטרציה לגבי כתב מלשינותו של ר' אביגדור ויתכן שהיא באה רק להניח את דעתו של הקיסר עצמו. שר הפלך של מינסק, קארנייב, שצריך היה לדעת וידע למעשה יותר מכולם, הבין את הרמז ובתשובתו המיתממת הוא מציין שאינו יודע לאיזה קהל שילם את הכסף שהוא תובע וש"הרב בעצמו אינו נמצא פה עכשיו ורק זה נודע שהוא תושב פינסק, לכן הצעתי למאגיסטראט בפינסק לדרוש ממנו או מבא כוחו תעודה על תשלום הכסף ולברר ממי יש לדרשו ולהוציא פסק-דין גם על הפיצויים בעד הנזק שנגרם לו ולהשתדל לחרוץ את הדבר בהקדם האפשרי"⁷⁵.

היתה זו כפי הנראה סחבת מכוונת. אולם, למרות גישה זו נתעוררו שלטונות רוסיה לפתע בסוף 1800 לעיין מחדש בהאשמותיו של ר' אביגדור נגד החסידים ונגד ר' שניאור זלמן שהואשם על ידו במשלוח כספים מרוסיה לטורקיה, בעקבות חוות הדעת האנטי-יהודית החריפה שהגיש המשורר האציל דרו'אווין. דרו'אווין נשלח בשנת 1799 לרייסן לחקור סכסוך בין יהודי שקלוב לאציל ז'וריץ ובשנת 1800 – את הסבות שגרמו לרעב ולדלדול האכרים באותה ארץ. חוות דעתו שהאשימה את היהודים במצבם הרע של האכרים כללה ביטויים חריפים ומאשימים כלפי ר' שניאור זלמן והחסידים בכלל. כתוצאה מחוות הדעת ומן העיון המחודש בתלונותיו של ר' אביגדור נאסר ר' שניאור זלמן שנית ב-21 בנובמבר 1800 והובא לפטרבורג לחקירה. ר' אביגדור מצדו נאחו בהתפתחות החדשה וכיוון מעתה את מלחמתו נגד ר' שניאור זלמן. הוא הכין רשימה של י"ט שאלות שעליהן נתבקש ר' שניאור זלמן לענות⁷⁶. ר' שניאור זלמן ענה כפי הנראה תשובות מכריעות ושוחרר. בכך הגיעה לקצה פרשת הסכסוך שבין ר' אביגדור לבין קהילת פינסק, אף שלמלחמתו נגד החסידות בכלל היה עוד המשך. הוא הוסיף והגיש כתבי מלשינות נוספים נגד ר' שניאור זלמן והחסידות והוסיף לתבוע את כספו מקהל פינסק אף לאחר שהצאר פאוול נרצה ועניינו נמסר לבירור בסנאט⁷⁷. אך בסנאט נשתקע עניינו של ר' אביגדור וגדחה עד לגמר הכנת חוקת היהודים החדשה שנתפרסמה בשנת 1804 ויצרה מצב חדש שהביא להרפית המלחמה בין החסידים למתנגדים ובסופו של דבר לדו-קיום ביניהם.

75 וילנסקי, שם, 270–271, תעודה מס' 13.

76 השאלות ג-יט של ר' אביגדור במקורן העברי ושתיים מתשובותיו של רש"ז, עיין דובנוב, שם, 270–273; וילנסקי, ח"א, תעודה מס' 15, עמ' 273–277. רושם הויכוח הזה נשמר כפי הנראה בצורה מסורסת בתעודה קראית שעל חוכנה הודיע א' נויבאור (Aus der Petersburger Bibliothek; Beiträge und Documente zur Geschichte des Karäerthums und der karäischen Literatur, Leipzig 1866, s. 145). לדברי נויבאור מסופר בתעודה על ויכוח בין משה בן שמעון אב"ד פינסק לבין ליב אריה ישראל אב"ד ליהאווין שהכחיש את המשנה והתלמוד ושר' משה אב"ד פינסק נוצח בויכוח. J. Mann, Texts and Studies, vol. 2: Karaitica, Philadelphia 1935, עמ' 640) נוטה ליחס את הספור לקראי מטרוקי, שדבר הויכוח בין המתנגדים לחסידים היה ידוע לו ושהדברים מכוונים למעשה למלשינות של ר' אביגדור על רש"ז ואולי לויכוח בכתב שנכפה על רש"ז על-ידי הקטיגוריה. דברים נכונים על תעודה זו ראה אצל וילנסקי, ח"א, 350–351. השווה גם הערה 58 לעיל.

77 וילנסקי, שם, 278 ואילך, תעודות מס' 16–20, 24. עיין גם דובנוב, שם 275–277. לאחר שחרורו של ר' שניאור זלמן באביב 1801 (בעקבות הרצחו של פאול הראשון ועלייתו של אלכסנדר הראשון על כס המלוכה) והעברת קובלנות ר' אביגדור לדיפרטמנט השלישי של הסינאט הגיש עוד כתב בקשה אחד לסינאט שבו ביקש שיראו לו את תשובותיו של רש"ז כדי שיוכל לענות עליהן וכן התחנן שיפסקו לו את תשלום הפיצויים והנזקים שנגרמו לו בפינסק.

*

לאור הדברים האמורים למעלה נראה שיש מקום לתקן את התמונה המקובלת בהיסטוריו-גרפיה על המאבק בין החסידות להתנגדות בפינסק-קארלין בין השנים 1785—1801. אין ספק שפינסק הוסיפה להיות מעיקרה עיר חסידית עד ראשית המאה הי"ט וההתרחשויות של שנות ה-80 לא השפיעו הרבה על חיותה וכוחה הפנימי של החסידות בקהילה זו על אף נסיגתה העראית⁷⁸. רק כך ניתן להסביר את הצלחתם של החסידים בפינסק לכבוש את השלטון בהנהגת הקהל בדרך חוקית ולא דווקא בעזרת פקידי המלכות, כדברי דובנוב⁷⁹. תוצאות מרחיקות לכת יותר היו למעמד של חצר צדיקי קארלין ולצביון החסידי של קהילת קארלין, שבסוף המאה הי"ח התחילה דווקא היא להתגבש למרכז מתנגדי⁸⁰.

יש גם להבחין כראוי בין הישפטות בערכאות לבין הלשנה, בכל שלבי המלחמה הזאת. את דבריו של אביגדור שהוא נשפט בערכאות עם החסידים במשך שש שנים⁸¹ יש לקבל כפשוטם ואת ההליכה לערכאות בתקופת השלטון הרוסי יש להבין על רקע המציאות המדינית והמעמד החוקי החדש שנקבע ליהודים אשר כפו על הצדדים הדיינות על ענייניהם הפנימיים בפני גויים. מבית הדין נשללו הסמכויות לדון בעניינים אזרחיים ובענייני הנהגת הקהל וזאת אף שעבר זמן עד אשר נקבעו הגדרים וההגבלות בצורה מפורשת והחלטית⁸². נראה שעד סוף מלכותה של יקטרינה הגדולה, מאבקו של אביגדור בחסידי פינסק והתגוננותם של החסידים בפני ר' אביגדור — אף שהם מתבררים בפני הגוברנאטור של מינסק והגנרל גוברנאטור של השטחים המסופחים — אינם בחינת מלשינות ואינם פסולים מלכתחילה, אף על פי ששני הצדדים הילכו על חבל דק והגלישה מטעון למלשינות היתה קלה ביותר. במשך שבע השנים שבין הדחתו מן הרבנות ב-1793 ועד ל-1800 ידע ר' אביגדור שלא לעבור את הגבול שבין טיעון למלשינות, ואם עבר אותו בסוף נגרם הדבר במידה לא מבוטלת ע"י השלטון הרוסי על דרגיו השונים, שהודה כאילו מן הפה ולחוץ בצדקת תביעתו לפיצויי נזיקים, ואילו למעשה נקט בשיטת הסחבת ועד הסוף לא הגיע להחלטה ברורה בענין שהובא להכרעתו. מביחנה אישית הביאה סחבת זו את ר' אביגדור, שהספיק באמת להתרושש בתקופת מאבקו עם קהילת פינסק, להרגשת אין אונים ולהחלטה לפרוץ את מעגל הקסמים אף באמצעים פסולים. ר' אביגדור היה משוכנע שהוא נלחם מלחמה לשם שמים אגב מאבקו על הנזקים הכספיים שנגרמו לו, שכן ניהל אותה על דעתם ובהסכמתם של רבנים ומנהיגי קהילות וילנה סלוצק וקהילות אחרות. אולם ברירת האמצעים היתה בכל זאת בידי ר' אביגדור, ובכך נכשל. הוא לא ניסה להפריד בצורה נאותה בין ענייני כסף פרטיים לבין עניינים שבדת ובאמונה, אבל עשה זאת כפי

78 עיין מאמרי הג"ל, עמ' 106—107.

79 דובנוב, שם, 242.

80 דיון בנושא זה עתיד להתפרסם במונוגרפיה שלי על תולדות קהילת פינסק. כאן נציין רק שעל אף נצחונם של החסידים בפינסק נראה שנמנע שובו של ר' אשר מסטולין לקארלין עד אחרי תק"ע (עיין רבינוביץ, שם, 59).

81 שם, שם.

82 הדברים נחבררו למעלה, אך מן הראוי לציין שבוללנה הוגבלה סמכות בית-הדין ונאסר עליו להטיל חרם רק בשנת תקנ"ח (קלויזנר, שם, 30—31).

הגראה על דעתם של ראשי המתנגדים בוילנה ובתיאום אתם. בדומה לבעלי בריתו היה חסר כנראה את הראייה וההבנה שאת התנועה החסידית, שהקיפה בקהילות רבות את רובו של הציבור היהודי, אין לדכא באמצעים משטרתיים בלי לדכא את הציבור כולו. בהזדקקו להאשמות שוא ובנסיגו לתאר דברים נכונים ביסודם בצורה "חלקלקה" ודו-משמעית, אגב הבלעת רמזים מאשימים, או על-ידי פרוש מעוקם ושרירותי, חרץ ר' אביגדור את פסק דינו שלו בלבד לשלילה בעיני הדורות הבאים. הוא לא השיג הישג של ממש לא לעצמו ולא למחנה המתנגדים, ואילו לרשות הרוסית סיפק בלי ספק חומר שבו עשו — הצאר, שריו ויועציו; הסינאט ושרי הפלכים — שימוש במדיניותם שבאה לצמצם את זכויותיהם ולהצר את אפשרויות קיומם והתפתחותם של יהודי רוסיה. בפנים המחנה היו למאבק תוצאות מרחיקות לכת בתקופה שלאחר מכן. התשת הכוחות ההדדית והדיסקרדיטאציה של כבודה ומעמדה של משרת הרבנות, פתחו פתח להתפתחות חדשה: להופעתו של כוח ציבורי חדש — ההשכלה, שנושאה העיקריים היו אנשי הקאפיטליות החדש.